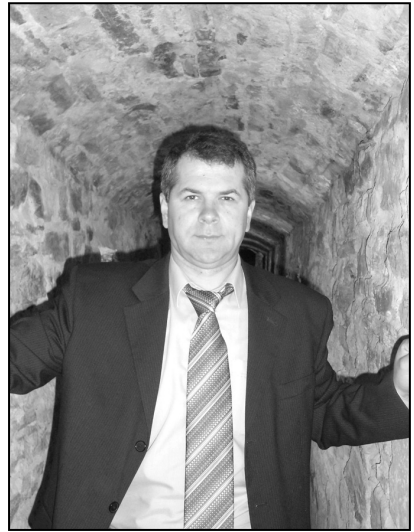

МІНЛИВА ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОДУБЩИНИ У ХХ СТОЛІТТІ

Тарас ЧУХЛІБ,
доктор історичних наук,
п.н.с. Інституту історії України НАН України

Чухліб Тарас. Мінлива доля української Стародубщини у ХХ столітті.

У статті висвітлюється історичні процеси підкорення російським царатом ісконно українських земель Стародубщини, їх національного відродження у 1917–1920 роках, подальшої насильницької окупації та зросійщення радянським більшовицьким режимом.

Ключові слова: Стародубщина, національне відродження, насильницьке відторгнення, зросійщення.

Чухліб Тарас. Изменчивая судьба украинской Стародубщины в ХХ столетии.

В статье освещены исторические процессы порабощения русским царизмом исконно украинских земель Стародубщины, их национального возрождения в 1917–1920 годы, их дальнейшей насильственной оккупации и руссификации советским большевистским режимом.

Ключевые слова: Стародубщина, национальное возрождение, насильственное отторжение, руссификация.

Chukhlib Taras. Mostly Ukrainian Starodubshchyna fate in the twentieth century.

The article highlights the historical processes of conquest Russian tsarist iskonno Ukrainian lands Starodubshchyna their national revival in the years 1917–1920, further violent occupation and the Russification of the Soviet Bolshevik regime.

Keywords: Starodubshchyna, national rebirth, violent rejection, Russification.

Шовіністична політика царських урядів Росії, а потім більшовицького керівництва СРСР щодо знищення всього українського на території «1/6 земної кулі» призвела не лише до поступового зменшення корінного населення на Стародубщині, але й до значних фальсифікацій під час різноманітних місцевих переписів. Якщо говорити про національний склад населення Стародубщини у XVIII столітті, то у 1762 році вся Лівобережна Україна нараховувала 2 624 500 осіб, з них близько 2 500 000 були етнічними українцями, 72 200 – росіянами, 50 000 – білорусами [6, 76–86]. В Стародубському полку нараховувалося 345 572 осіб, з яких українців було близько 335 000 осіб. У 1795 році в Чернігівській губернії проживало 1 032 096 чоловік, в т.ч. у Стародубському повіті – 70 248, Мглинському – 68 108, Новомиському (Новозибківському) – 89 406, Погарському – 68 100 осіб [6, 177–178]. Згідно з переписом 1859 року в Стародубському повіті нараховувалося 86 766 осіб (з них 84 773 українці), Мглинському – 90 478 (відповідно 86 406 українців), Новозибківському – 113 637 (76 137), Суразькому – 110 390 (20 974) [7, 186]. Перепис складу населення Чернігівської губернії 1897 року засвідчив, що на Стародубщині було всього-на-всього 778 осіб (?), які ідентифікували себе з українцями [7, 190–191]. Штучність і нереальність цього «перепису» була очевидною вже для сучасників.

Відомості за 1858 рік свідчили, що в самому Стародубі нараховувалося 1 018 дворів і близько 12 500 мешканців. У 1897 році кількість дворів збільшилася до 1 475, а жителів – до 26 000. У цей час у Стародубі працювали 4 коноплетіпальні фабрики, шкіряний і пивоварний заводи, щорічно проводилося чотири ярмарки. У 1900 році від станції Унеча була підведена залізнична гілка, що включила Стародуб у транспортну сітку Російської імперії. Наприкінці XIX століття північну Чернігівщину (Стародубський, Мглинський, Новозибківський, Суразький повіти) вже відносили до змішаних

українсько-білорусько-російських районів [2, 15]. Проте з початком національного відродження на початку XX століття населення Стародубщини рішуче заявляє про свою українськість. Тут організуються культурно-просвітницькі товариства, започатковуються представництва різних українських партій, розповсюджується патріотична преса тощо.

У листопаді 1917 року Центральна Рада, проголосивши самостійність Україні залишила скрізь губерніальну й повітову адміністрацію, яка існувала ще за російського Тимчасового уряду. Тоді ж відразу виникло питання про перехід північноукраїнського регіону під владу революційної Центральної Ради. Зважаючи на те, що і Велика Білоруська Рада також намагалася підпорядкувати Стародубщину, серед місцевого населення було проведено опитування, яке засвідчило про бажання приєднання стародубських повітів до України. Так, наприклад інформація розміщена в газеті «Чернігівський край» 21 грудня 1917 року свідчила: «Ввиду ясно и определенно выраженной воли почти всего населения Новозыбковского уезда о присоединении к Украине, Новозыбковское уездное земское собрание, являясь выразителем мнений населения всего уезда, санкционирует эту волю отдельных волостей, города и посадов» [10, 138]. Вже після цього було вироблено й проекти (наприклад, від 6 березня 1918 р.), що передбачали скасування губерній і повітів й утворення в складі Української Народної Республіки 32 адміністративних земель. До однієї з цих земель – Сіверщини з центром в Стародубі мали ввійти колишній Суразький, Мглинський, Новозибківський, Стародубський, Новгород-Сіверський повіти Чернігівської губернії [5, 224–225]. Однак цей проект залишився тільки на папері.

З приходом до влади у квітні 1918 року П. Скоропадського та проголошення його Гетьманом України постало питання про зміну колишньої адміністративної системи. Комісарів було замінено на старост. Губерніальним старостою на Чернігівщині став

М. Савицький (він урядував з 13 травня до 28 червня), після чого на цю посаду заступив М. Висоцький. Стародубським староостою обрали Федора Кибальчича, новозибківським Івана Листовського, а пізніше Ц. Дрія-Дорналовича [3, 63]. Більшість губерніальних і повітових старост були місцевими земельними власниками або ж земськими діячами, частина – військовими.

23 травня 1918 року розпочалися українсько-російські переговори, які тривали протягом всього існування гетьманського уряду. Одним з основних питань була проблема встановлення кордонів. Росіяни запропонували таку лінію кордону: Сураж – Унеча – Стародуб – Новгород-Сіверський – Глухів – Рильськ – Колонтаївка – Суджа – Беленіхіно – Куп'янськ. Це означало, що Українська держава мала втратити Мглинський та значні частини Стародубського, Суражського, Новгород-Сіверського та інших повітів.

У червні відбувся черговий раунд переговорів, і в результаті було підготовано спільну резолюцію: «...мир, який робиться між Україною та Московщиною, повинен ґрунтуватися на міцних демократичних основах, які в самім зародку усуватимуть можливі в будуччині причини непорозуміння, і що визначіння кордонів є передумовою не тільки теперішніх, але й майбутніх взаємних відносин між обома державами, обидві делегації годяться відкинути при визначенні кордонів усяку думку про захвати й насильства» [3, 117]. Українська делегація запропонувала такі кордони між обома державами, які засвідчували історичну належність Стародубщини до України. Кордон починався від Вигоновського озера й далі йшов по лінії: в межах Мінської губернії річкою Шарою, далі на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, на Уряччя, Пасіки, Слуцьк, Борову, Новий Степ; в межах Могилевської губернії: рікою Дніпром 4 версти вище від Жлобина, далі на Рачин, Шепетовичі, потім рікою Сожем до річки Бесіди, долі на Святське; звідси по

*Стародубський полковник
Іван Скоропадський*

адміністративній межі Чернігівської губернії до Красного Рогу, далі на Семець Трубчевський (в межах Орловської губернії), річкою Нерусою, річкою Севою до річки Тари на Онешковичі-Орля.

Особливо гострі суперечки виникли у справі північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Курщини й Воронежчини. З українського боку було аргументовано, що історичних, етнографічних та економічних причин ці території мають належати до Української держави. Стенографічний звіт засідання Політичної Комісії від 11 липня 1918 року зберіг цікаву доповідь професора Д. Багалія, що торкалися цього питання: «...що стосується Чернігівщини, то те, що говорилося в оборону цих чотирьох повітів, може бути підкріплено ще такими міркуваннями історико-етнографічними. Перш за все, ціла ця територія, навіть в ширшому масштабі, входила в склад Чернігово-Сіверської землі, яка уявляла з себе одну з земель нашої старої феодалитивної Русі. До Стародубщини належало все, що входило в склад Чернігів-

щини... це та прикордонна смуга, де витворюється людність подвійного характеру в етнографічному розумінні. Такого роду процес з етнографічного погляду річ дуже звичайна і буває скрізь подвійність прикордонної смуги, отже і в північній частині Чернігівщини ми маємо людність з оцими подвійними рисами. Вона тягне, скажемо, до білоруського населення, але з другого боку в ньому завжди в XI та XII в. І за монгольських часів ми знаходимо риси спільні з південно-руським, українським населенням. Потім настає доба, коли цей край переходить від Московської до Литовської держави, в склад того краю (Литви) входила тоді Україна. Отже, був виходить, історичний момент, коли весь край і навіть більш північна його частина входили в склад України. В теперішній же час (тобто на 1918 р. – Т.Ч.) без усякого сумніву багато особливостей культурного характеру й побутового являються українськими серед цього населення, як взагалі вся побутова обстановка, включаючи сюди й архітектурне будівництво (також і церковне)» [3, 117–118]. Такі висновки відомого історика підтверджував й мистецтвознавець професор Г. Павлуцький: «В Чернігівській губернії є вплив занесений туди з Московщини, але все ж таки основний характер тут чисто український... це власне єсть українська земля, не вважаючи на то, що там є деякий північний вплив, але пам'ятки говорять більше, ніж томи книжок... Ці пам'ятки говорять нам, що це земля українська...» [3, 119].

У червні 1918 року до української делегації на переговорах надходили звернення зі Стародубщини з проханням приєднати її до України. Тим часом більшовики насильно примушували місцеве населення підписуватися за приєднання до Росії. «Вбивствами, насильствами, погрозами, – зазначалося в надісланій зі Стародуба 20 червня телеграмі, – більшовики поневолюють місцеве населення підписувати заяву про приєднання північних повітів Чернігівщини до Російської республіки, уживаючи усіх

засобів застрашування, щоб зібрати велику кількість підписів. Союз землеводства Стародубського повіту, доводячи про це до відома Уряду, прохає примусово видобутим заявам стероризованого населення не йняти віри й не роз'єднувати Чернігівщини від рідної України» [10, 140]. В іншій телеграмі повідомлялося про брутальні дії росіян у Мглинському повіті: «Над тими, хто висловлював бажання злуки з Україною, чиняться насильства, і 50 чоловік з цього приводу заарештовано і посаджено [в] Мглинську тюрму. Поза як населення прагне злуки [з] Україною, підписи за злуку з Московщиною вимагаються погрозою розстрілу» [10, 139]. Представники населення Стародубщини просили українську владу не визнавати накинутаго силою «плебісциту» й захистити їх від іноземного насильства.

Тим часом більшовицька Росія, зриваючи мирні переговори, знову розпочала військові дії. 27 липня 1818 року Стародубський повітовий староста Кибальчич телеграфував до Києва: «Населення у паніці. У зайнятій частині більшовиками повіту люди вирізаються як барани. Для заспокоєння населення прошу відповіді» [4]. Саме тому у серпні 2-й Запорізький полк під командуванням П. Болбочана з двома гарматними батареями було перекинуто на Чернігівщину для захисту від російських окупаційних військ району Новозибків-Новгород-Сіверський [11, 34]. Там запорожці протягом трьох місяців вели виснажливі бої з червоноармійськими загонами. У цьому їм допомагало і місцеве населення. 30 жовтня від імені жителів Стародуба до П. Болбочана звернувся з листом Стародубський повітовий староста. Він глибоко сумував у зв'язку з тяжкими втратами українців та, висловлюючи від імені всіх стародубців вдячність тим, хто проливає кров за свободу України, передав для сімей полеглих 3 500 зібраних громадою карбованців [8, 418].

Відторгнути Стародубщину від України Радянській Росії вдалося наступного року.

А допомогли їй у цьому «українські» комуністи. Справу було вирішено на проведеній 25 лютого 1919 року в Москві Міжвідомчій нараді з питання про виділення Гомельської губернії і встановлення кордонів з Україною за участю чотирьох осіб: представників радянського «українського уряду» Іванова й Мальцева, представника російського наркомату з внутрішніх

Гарматна батарея Болбочана. 1918 р.

справ Спаського і уповноваженої російського Раднаркому в справах Білорусі й Литви Гопнер, яка виступила основним доповідачем. Вона заявила: «...повіти, що лежать на північ від стратегічної лінії Гомель – Брянськ, Суразький, Новозибківський, Мглинський і Стародубський повинні бути приєднані до Великої Росії. В основу розв'язання питання про приєднання повинно було покладено не той чи інший вияв волі населення (плебісцитний), а міркування виключно державного порядку» [1, 124]. Було вирішено, що «зі складу Чернігівської губернії передати до Гомельської губернії Суразький і Новозибківський повіти, умовно Глинський і Стародубський, до з'ясування питання про утворення Брянської губернії» [1, 124].

Перейшовши до встановлення кордону між Україною і Росією, нарада одноголосно ухвалила: «...кордон устанавлюється старий, міжповітовий, із змінами, наміченими цією нарадою, за винятком Новозибківського повіту, де кордон проходить від крайнього пункту західної межі Чернігівської губернії у східному напрямі – від злиття річок Снову й Істриці, приблизно до міста

Гурська (на українському боці) по річці Снов та її притоці Ревна, приблизно до хутора Косовища на південно-західній межі Стародубського повіту у східному напрямі» [1, 125]. Уже 10 березня договір про кордони з РСФРР, підписаний у Москві Івановим, підтвердив на своєму засіданні «робіничо-селянський уряд» України. В квітні на засіданні Політбюро КП(б)У визнали недоцільним ставити питання щодо прилучення Стародубщини до України [8, 418]. А в травні того ж року Стародубський, Мглинський, Новозибківський і Суразький повіти Чернігівської губернії було приєднано до Гомельської губернії у складі РСФРР.

У 1925 році до складу радянської України повернувся невеликий скрайок Старо-

Собор Гетьмана Розумовського в Почепі. 18 ст.

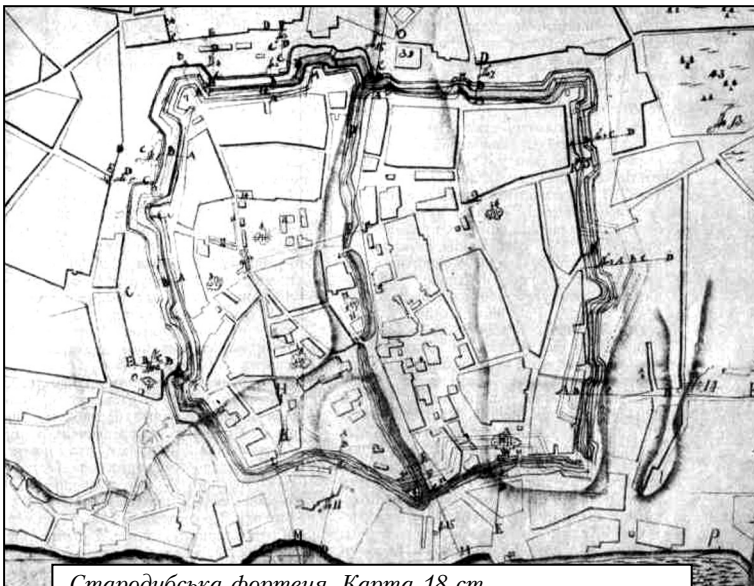

Стародубська полкова канцелярія 18 ст.

дубщини. Постановою Президії ЦВК СРСР від 16 жовтня того року про врегулювання кордонів УРСР було передано Семенівську волость Новозибківського повіту Гомельської губернії, а також село Зноб Трубчевської волості Почепського повіту Брянської губернії. Проте вже через тиждень Президія ЦВК СРСР ухвалила залишити це село в межах РСФРР [1, 156–159]. У 1926 році після передачі Гомеля Білорусії Стародуб-

но ліквідовано. Відсутність національної освіти, прогресуюче насильницьке зросійщення, асимілятивне середовище підривають основи місцевого українства. Переписи фіксують різке зменшення його чисельності.

За переписом 1920 року в Стародубському повіті Гомельської губернії налічувалося 40 347 українців, що становило лише 30,1 відсотка від усього населення. У Новозибківському повіті жило тоді 43 771 українців (36, 8 відсотка) [2, 119]. Згідно з переписом 1926 року у Стародубській окрузі Росії проживало 57 726 українців, Почепській – 25 514, Новозибківській – 24 863, Клишівській (колишній Суразький повіт) – 15 837 [7, 186]. Хоча вчені засвідчують тенденційність та неправдивість цих переписів, які проводилися більшовицькою владою [7, 188]. Через 63 роки, у 1989 році, в Брянській області РРФСР українцями записалося всього-навсього 27 122 осіб (тобто

Стародубська фортеця. Карта 18 ст.

майже на 100 000 менше!), що становило всього 1,8 відсотка від усього місцевого населення [2, 141]. Серед цих українців, більша частина яких проживає на історичній Стародубщині, менше половини визнали своєю рідною українську мову (46,9 відсотки) і тільки 21,1 відсотка з них вільно володіє мовою своїх пращурів [2, 141]. Як можна припустити, упродовж минулих після цього років ситуація стала ще гіршою.

Стародуб нині є провінційним містом, районним центром Брянської області Російської Федерації. Він розташований за 169 кілометрів на південний захід від Брянська.

Це кінцева залізнична станція на гілці від лінії Унеча – Хутір Михайловський. Зараз рух на залізниці практично заморожений, поїзда не ходять. Населення Стародуба у 1992 році складало 19 100 осіб, а в 2002 р. – вже 18 643. На сьогодні у місті діє районний Будинок культури, кінотеатр, краєзнавчий музей. Промисловість представлена заводом «Реле», ВАТ «Стародубські сири» та «Консервсушпрод», пеньковим та пивним заводами. У місті діє один автобусний маршрут та виходить газета-районка «Стародубский вестник».

ДЖЕРЕЛА

1. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України. Історична ретроспектива та сучасний етап. – К., 1994.
2. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир, 1992.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.ІІ: Українська гетьманська держава 1918 року. – К., 2002.
4. Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України. – Ф.ХІ, спр.2470, арк.1.
5. Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник. – К., Донецьк, 1998.
6. Кабузан В.М. Народы России в XVIII веке. Численность и этнический состав. – Москва, 1990.
7. Олексіюк Т. Соборна Україна. Наукові розвідки і спомини. – К., 2004.
8. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2000.
9. Сергійчук В. Українізація Росії: Політичне ошуканство українців більшовицькою владою в 1923–1932 роках. – К., 2000.
10. Сергійчук В. Українська соборність: Відродження українства в 1917–1920 роках. – К., 1999.
11. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Поковник Петро Болбочан. Трагедія українського державника. – К., 2004.